

Лекція 8. Тема: Дитяча праця Вибірковий конспект

Питання.

Розвиток дитячої праці на теренах Європи

Дитяча праця на території України

Розвиток дитячої праці на теренах Європи

Майже у всіх країнах світу протягом історії діти селян, рабів, а потім і ремісників допомагали батькам. Швидше за все, працездатні діти допомагали ще в первісних суспільствах. У середньовічній Європі діти, навчаючись у вільних ремісників, а потім у цехових, допомагали їм.

Дитяча праця на фабриках (заводах), шахтах був звичайним явищем у багатьох промислово розвинених країнах Європи і Америки в XIX столітті. Діти працювали нарівні з дорослими до 14-18 годин на добу (іноді з 5-6-річного віку), причому їм платили за це в кілька разів менше. Там існувало безліч заборонних правил внутрішнього розпорядку, наприклад, заборонялося дивитися у вікно на робочому місці (для чого на вікнах висіли решітки або заглушки), грати в перервах на їжу.

У Британії ще існували робітні будинки, де жебраки (дорослі і діти) працювали примусово в близьких до тюремних умовах. Про важкі умови дитячої праці писав англійський історик Генрі Джіббінгс (англ.) В книзі «Промислова історія Англії» Одним з перших увагу до проблеми дитячої праці в Британії привернув знаменитий реформатор Роберт Оуен - в 1816 році він виступав про це в Парламенті. З кінця XVIII століття і протягом XIX майбутніх ремісничих учнів («англійських рабів», як називав їх письменник) зазвичай набирали в робітних будинках, і, коли вони потрапляли в «вчення» на міські фабрики, то не отримували

ніякого платні. Години праці були обмежені лише повним виснаженням сил після застосування різних примусових способів до продовження роботи (наприклад, після побоїв наглядачів). Діти часто працювали до 16 годин поспіль, іноді вночі, а в неділю чистили машини. Годували їх найдешевшою і поганий їжею, яка часто йшла також на корм свиням. Спали вони по черзі на брудних ліжках. Дехто намагався втекти з фабрики, і щоб попередити втечі, запідозрених в цьому намірі дітей заковували в кайдани: вони працювали і спали в ланцюгах. Такому ж зверненню піддавалися і молоді жінки. Багато хто, не витримавши непосильної праці, вмирав, і їх ховали по ночах в якомусь глухому місці, щоб народ не міг дізнатися масштабів такого «рабства». Деякі вчиняли самогубство для позбавлення від мук.

Дитяча праця на території України

Діти включалися у працю поступово. Спочатку значна частина виконуваних робіт була випадковою, без істотних вимог до якості й результату. Малолітня дитина не мала достатньо сил і вмінь, щоб узяти на себе виконання специфічних обов'язків, скажімо, в майстерні, тож ішлося про найпростіші завдання.

Для хлопців і дівчат у трудовому вихованні відбувалася гендерна диференціація. Дівчатка няньчили менших братиків і сестричок, а також виконували роботи по дому: доїли козу чи корову, прибирали, займалися грубим шиттям, допомагали готувати їжу. Хлопці косили маленькими кісками в незручних місцях, згрібали сіно, пасли худобу, заготовляли листя. В окремих регіонах ефективними могли бути «дитячі промисли» – збирання горіхів, грибів, ягід тощо. Існували й інші специфічні види робіт, котрі взагалі сприймали як прерогативу дітей та літніх осіб, наприклад, в'язання сіток. Участь у таких роботах передбачає використання мініатюрних, але справжніх знарядь праці: лопаток, кіс,

грабельок, кошиків, посуду. На перший погляд, ці речі теж можна вважати іграшками (за аналогією із сучасними іграшковими відерцями й лопатками), проте визначальною їхньою особливістю є функціональність і наявність практичного результату від застосування. Отримання дітками власних знарядь доречно розглядати також у контексті ініціацій та маркування етапів дорослішання, так само, як і збільшення розміру цих знарядь, аж до «дорослого».

Іншим маркером може слугувати розширення кола обов'язків і видів робіт. Це відбувалося дуже стрімко. Як показав Остап Вишня, менше ніж за десять років хлопчик долав усі щаблі пастушої ієрархії. Відповідно, різниця у три-чотири роки для малолітнього робітника була істотною. Це добре прочитується у спогадах Івана Острозько-Лохвицького. У 14 років йому довелося покинути навчання і повернутися додому, щоб робити «разную черную работу, какъ-то возки сена, соломи и дровъ и съ мелницъ хлѣба». Йому допомагали два хлопчики років десяти, котрі «еще никакой болѣе не могли работи здѣлать, какъ толко лошадей погонять». Ця ситуація показова і в іншому сенсі. Підліток бере на себе якусь частину відповідальності або ж у разі потреби взагалі керує домогосподарством (унаслідок смерті, хвороби, тривалої відсутності батька). Саме з такого епізоду розпочинається бурлескна біографія Іллі Турчиновського. Його батько, березанський сотник, збираючись у військовий похід в 1709 р., наказує чотирнадцятилітньому синові «править господарством», однак той, вочевидь, не впорався із завданням, тож батько добряче відлупцював його після повернення: «много мні укоризни, з накладом немалих ран за непорядок домовий наложил».

Розширення кола обов'язків дівчинки в українському традиційному суспільстві відбувалося також швидко. Як пише О. Кісь, у

дівчинки 7–8 років уже було постійне коло обов'язків, пов'язаних із функціями жінки-господині та домашнім побутом. У 7–9 років вони вчилися шити і вишивати, у 10–13 повноцінно допомагали матері та поділяли з нею усю жіночу працю. Завдання ускладнювалися від простіших до важчих і більш трудомістких, наприклад, виготовлення пряжі. Дівчатка могли отримувати норми робіт, зокрема у прядінні чи вишиванні. Описуючи дорослішання, О. Кісь робить посутню заувагу, що у хлопчиків було порівняно більше вільного часу і можливостей перебувати за межами дому. Зазначимо: якщо й уживати поняття «вільний час» стосовно традиційного соціуму, то хіба залапковано, адже доіндустріальне суспільство не мало чіткого формалізованого поділу на «робочий» і «вихідний» час. Так, два хлопчики (віком 10 і 8 років), сини козака з містечка Городище Миргородського полку, восени ходили обабіч доріг і збирали кізяки для опалення хати. Чи можна таке заняття для хлопців вважати лише роботою, якщо вони ще і гралися, ловили жуків, зрештою знаходили якісь цінні для дитини речі, загублені мандрівниками? Одного разу на роздоріжжі ці хлопці виявили 11 російських рублів, щоправда, фальшивих, але цей нюанс не перекреслює для дітей можливості мати казкове у повсякденному.

У площині дозвілля й ігор діти не були відділені від дорослого світу або ж від формально дорослих, але неодружених осіб, котрих можна умовно віднести до когорти молоді. Ті, хто мав наглядати за молодшими родичами, не завжди з цим справлялися. Разом з тим дитина без нагляду перебувала у небезпеці або ж була сама носієм небезпеки, навіть якщо йдеться про, здавалося б, свідомий і працездатний вік. Так, улітку 1655 р. неповнолітні мешканці сотенного містечка Лохвиця Левко та Семен пасли овець на вигоні своїх батьків. Там хлопці вчинили ґвалт над неповнолітньою Марією Стефанихою. Про

те, що цей злочин був радше жорстокою розвагою, а не бажанням задовольнити статевий потяг, свідчить той факт, що зґвалтування відбулося за допомогою тріски.

Подібні справи казусні, проте містять важливі подробиці. Восени 1775 р. група підлітків з різних сіл і хуторів відбувала панщину на полі вдови лубенського полковника Марії Кулябкової. Кілька днів поспіль вони орали на зяб, потім возили гречку. Один з хлопців, Терентій Терещенко, просить іншого (Самостреленка) подивитися за своєю упряжкою волів, доки Терещенко сходить на баштан купити динь і кавунів, щоб поїсти. Самостреленко відмовився («бодай ти не дождав, щоб я твої воли пас»), за що був побитий і за кілька днів помер. Скупчення підлітків з різних сіл створює напруження, конфлікти виникають зокрема й через питання ієрархії та домінування, котрі загострюються у різновікових групах. Можна припустити, що у цій справі Терещенко був старшим, його жертва не пробувала чинити опір, адже Самостреленко під час побиття лежав на землі, плакав і матюкав нападника. Інші хлопці не намагалися припинити знущання. Можливо, споглядання бійки було для них розвагою або ж Терентій виконував роль неформального лідера.

У цій ситуації привертає увагу ще те, що підліткам на полі доводиться самим тамувати голод. Це також створювало колізії, як, наприклад, і в пізнішій справі з матеріалів Полтавського совісного суду. У вересні 1807 р. в одному із сіл Гадяцького повіту трійко хлопців віком 14–16 років пасли в лузі худобу. Вони зголодніли та набили чиїхось качок, потім викресали вогню на сіно, взяте з-під скирти, і почали патрати птицю. Доки здобич розчиняли, скирта згоріла вщент. Тут знову йдеться про хлопців, як і в абсолютній більшості подібних випадків. Це підтверджує тезу, що дівчата мали менше вільного часу та більше були

прив'язані безпосередньо до роботи довкола хати, отож менше наражалися на конфліктні ситуації. Вони стають численними фігурантками судових справ, коли виходять за межі родини (наприклад, як наймички).

Що ж до праці вдома, то вона була однаково важкою для дітей обох статей. Антрополог О. Козак, дослідивши цвинтар сотенного містечка Стайки XVII–XVIII ст., зауважила зміни суглобів дитячих кістяків, які виникли унаслідок значної фізичної роботи. При цьому існували й гендерні відмінності. Спрацьованість жіночого хребта спричинювали виражені статичні навантаження (тривале стояння, сидіння в одній позі тощо), чоловічого – рух і травми. Загалом діти віком 9–14 років зазнавали регулярних перевантажень, котрі відображалися у патологічних змінах сухожилів і м'язів. Отож дитина в Гетьманщині працювала «всерйоз», її праця була важливою для виконання марудних робіт, де дорослі нерентабельно витрачали б зусилля і час, які перевершували б отриманий результат. Окрім того виконання різних робіт було складовою соціалізації, а також і певною мірою вберігало дітей від небезпечного «дозвілля». Такі роботи були гендерно орієнтованими, починаючи від найпершої гендерної трудової опозиції нянька/підпасок і до чіткого розділення обов'язків на дівчачі та хлопчачі.